

3. Олійник Я.Б. Вступ до соціальної географії: Навч. посіб. / Я.Б. Олійник, А.В. Степаненко - К.: Товариство "Знання", КОО, 2000. - 204 с.
4. Руденко Л.Г. Украина: Изменения городского пространства / Л.Г. Руденко, И.Г. Савчук // Український географічний журнал, 2013.- №2. – С.48 - 56.
5. Фіцула М.М. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. / М.М. Фіцула. - К.: «Академвидав», 2006. - 352 с.

ПЕСАРЮК О. Г., САРКІСОВ А. Ю.

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ ЗМІСТ ВИВЧЕННЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА РЕГІОНАЛЬНОГО РІВНЯ

Формування ринкових відносин в сільському господарстві є об'єктивним та закономірним процесом. Дослідження проблем сільського господарства набуло великого масштабу з боку вчених-географів. Саме необхідність комплексного вивчення особливостей розвитку сільськогосподарського виробництва в сучасних умовах, зміни його територіально-галузевої структури, обумовлює зацікавленість географічної науки до цієї проблематики, що пояснюється геопросторовим (територіальним) підходом та його застосуванням під час дослідження на різних територіальних рівнях.

Специфічні риси суспільної географії є важливою умовою для дослідження територіальних особливостей розвитку сільського господарства. Переваги суспільно-географічного підходу до дослідження сільського господарства полягають у його комплексності та територіальності. Особлива увага при дослідженні приділяється вивченню факторів розвитку, питанню господарського функціонування, системи управління й організації сільського господарства, оптимізації виробництва. Значної уваги приділяється дослідженню територіальної організації сільського господарства.

Сільське господарство – це галузь економіки, функціонування якої спрямоване на забезпечення населення продовольством та отриманням сировини для галузей промисловості. Сільське господарство є основною складовою агропромислового комплексу. Основні галузі сільського господарства – рослинництво та тваринництво.

Питання територіальної організації АПК та методологічні аспекти районування базової галузі АПК – сільського господарства – досліджували Г.В. Балабанов, І.М. Дудник, Г.В. Іоффе, В.Г. Крючков, В.А. Максимов, Д.С. Мальчикова, І.Ф. Мукомель, В.П. Нагірна, Я.Б. Олійник, М.Д. Пістун, А.М. Ракітніков, О.Г. Толпчієв, О.І. Шаблій. Питанням АПК, зокрема регіонального АПК, присвячені праці українських економістів, зокрема таких, як: Є.М. Білан,

П.П. Борщевський, П.И. Гайдуцький, В.В. Деречин, С.А. Дусановський, І.Г. Кириленко, В.І. Копитко, І.Г. *Костирко*, В.П. Ситник, В.Ф. Семенов, В.П. Прадун, А.О. Мармуль М.Д. Янків.

Незважаючи на наявність значних доробків в дослідженні проблем розвитку сільського господарства та окремих його складових, залишаються багато нерозв'язаних питань, зокрема питання дослідження трансформації сільськогосподарського виробництва на різних територіальних рівнях. Особливого значення набуває дослідження сучасного розвитку регіонів, у структурі господарства яких сільське господарство займає головне місце. Однією з суттєвих проблем дослідження є комплексне вивчення розвитку сільського господарства у системі ринкових відносин. Слід відзначити, що недостатньої уваги в працях зазначених вчених приділяється дослідженню динаміки розвитку АПК, його трансформаційних процесів. В цілому, аналіз попередніх досліджень свідчить про недостатність вивчення процесів сучасної трансформації АПК на різних його територіальних рівнів. Як правило, розгляд проблем змін та трансформації АПК розглядається вченими на національному рівні, в той час як розробки та дослідження основних напрямів трансформації на регіональному рівні – адміністративних одиниць обласного рівня майже відсутні. Серед основних недостатньо досліджених проблем можна виділити наступні:

- аналіз змін організаційно-економічних форм у сільському господарстві на регіональному рівні, зокрема у сільському господарстві;

- важливим питанням є трансформація сільськогосподарського землекористування та землеволодіння в нових умовах на регіональному рівні;

- аналіз проблеми непропорційного розвитку тваринницької та рослинницької галузей сільського господарства.

Дослідження розвитку сільського господарства має ґрунтуватися на комплексному територіально-галузевому та системному аналізі з використанням сукупності суспільно-географічних методів, прийомів та підходів. Методика суспільно-географічного дослідження спрямована на визначення тенденцій і напрямків розвитку сільського господарства та виявлення сучасних форм геопросторової організації, які забезпечують ефективність його функціонування.

Процес дослідження вимагає застосування та дотримання як загальнонаукових (системна методологія, комплексний та історичний підходи, система математичних методів, методи класифікації та типізації), так і конкретно-наукових підходів та методів (суспільно-географічний підхід, порівняльно-географічний, економіко-статистичні методи, картографічні методи). Варто відзначити застосування *міждисциплінарного* підходу до розгляду проблеми розвитку регіонального АПК, який є об'єктом вивчення різних наук, які розглядають проблеми АПК з різних позицій – починаючи з виробничої діяльності, соціальних

проблем села та закінчуючи проблемами екологічно сталого розвитку агропромислового виробництва. Проте, зауважимо, що передусім важливими є врахування зв'язків в даному аспекті між економічною наукою та суспільної географії, що пов'язано зі специфікою комплексу як складного утворення на стику природних та суспільних систем. Тому, методичні особливості дослідження трансформаційних зрушень мають спиратися на категоріальний базис цих двох наук.

Основним при дослідженні АПК на різних територіальних рівнях в рамках географічної науки є *суспільно-географічний підхід*. Сутність даного підходу до дослідження процесів трансформації територіальної організації АПК регіону полягає в тому, що, по-перше, регіональний АПК розглядається з позицій всього регіонального господарського комплексу, по-друге, АПК регіону аналізується в загальній системі територіальних комплексів, а не сам по собі. В основі даного підходу до дослідження проблем територіальної трансформації АПК лежить міжгалузевий та територіальний аналіз, за якими передбачається аналіз не тільки економічних, але й соціальних аспектів, які розглядаються в діалектичній єдності [5]. Застосування суспільно-географічного підходу дозволяє визначити територіальні відмінності характеру змін в регіональному АПК на різних територіально-ієрархічних рівнях, пояснити ці відмінності з урахуванням причинно-наслідкових зв'язків.

Успішна реалізація створення інформаційної бази дослідження залежить, передусім, від використання статистичної інформації. В якості базових років для аналізу просторово-часових змін у структурі сільськогосподарського виробництва області було обрано 1990 та 2003 роки. Певних складнощів викликає збір первинної статистичної інформації. Як правило, статистична інформація, яка є базою для повноцінного аналізу сучасних процесів в сільському господарстві регіону, обмежена в межах певних територіальних рівнів. Найбільш вичерпна статистична інформація подається на регіональному рівні, що дає змогу оцінити лише поверхневий зріз сучасного стану та прослідкувати динаміку структурних зрушень в територіальній організації регіону за певний проміжок часу. Проте повноцінне дослідження не може обмежуватися лише загальним обзором на рівні регіону. Відтак є необхідність пошуку інформації на рівні окремих адміністративно-територіальних одиниць. Тут дослідник стикається з певними труднощами. Справа в тому, що не вся статистична інформація подається до статистичних звітів та є доступною. Приміром, в районі працює одне крупне агропромислове підприємство, а відтак і інформація про результати сільськогосподарського та агропромислового виробництва відповідного району за певний проміжок часу є недоступною згідно з законами України про заборону розголошення економічної діяльності підприємств. Іншим прикладом труднощів є неспівставність та відсутність певних показників в окремі роки, що

пояснюється застосуванням різних методик обчислення первинної статистичної інформації в Управлінні статистики або іншими проблемами, пов'язаними навіть з друкуванням інформації на паперові носії.

При виявленні тенденцій розвитку сільськогосподарського виробництва, часток господарств, виявлення впливу окремих чинників на розвиток компонентів сільського господарства широко застосовується блок математико-статистичних методів дослідження. Використання математико-статистичного методу дозволяє згрупувати досліджувані адміністративні одиниці в межах регіону за певним кількісним показником. В нашому випадку – це групування адміністративно-територіальних одиниць за характером територіальної локалізації посівних площ основних сільськогосподарських культур та територіальної локалізації поголів'я свійських тварин на території регіону.

Обробка статистичних даних проводиться за допомогою програмних засобів, зокрема *Microsoft Excel 2013*, *Statistica 8*. Аналіз динаміки сільськогосподарського виробництва регіону передбачає використання різноманітних кількісних показників, які дають змогу виявити розмах амплітуди значень (максимальний та мінімальний), виявити розбіжності та показати диференціацію показника на певній території. При аналізі структурних зрушень варто використовувати динамічні ряди (*миттєві динамічні ряди* – на певний момент часу, а також *інтервальні динамічні ряди* – за певний проміжок часу – інтервал).

Необхідним є визначення кількості груп, що об'єднуюватимуть адміністративно-територіальні одиниці за подібністю певного показника. В цьому аспекті доречним є зауваження Г.А. Бабкова щодо оптимальності виділення кількості груп відповідно до кількості досліджуваних об'єктів, явищ [1]. Так, при наявності до 40 спостережень рекомендується брати 2-3 групи, 40-60 – 4-5 груп, 60-100 спостережень дають змогу оперувати 5-6 групами.

Для виміру інтервалу пропонується застосовувати досить просту формулу 1:

$$h = \frac{x_{max} - x_{min}}{m}, (1)$$

де h – розмір інтервалу; m – кількість груп; x_{max} – максимальне значення групувальної ознаки; x_{min} – мінімальне значення групувальної ознаки

Для оцінки ступеня територіальної концентрації сільськогосподарської продукції (окремо для рослинницької та тваринницької) в сучасних умовах і порівнянні з базовим роком (2003 р.) будуються криві Лоренца (*Lorenz curve*). Під час дослідження для потреб визначення рівня концентрації виробництва сільськогосподарської продукції в якості первинних показників варто використовувати дані

тільки сільськогосподарських підприємств (включаючи фермерські господарства), при цьому не враховувати дані виробництва в особистих господарствах населення (ОГН) (більша частина продукції в ОГН виробляється для власного споживання). Такий підхід нами пояснюється тим, що саме показники обраної групи господарств виробляють товарну сільськогосподарську продукцію.

Для побудови кривих Лоренца [2, 4] розраховується коефіцієнт переваги (або коефіцієнт неоднорідності Лоренца) (K) у вигляді відношення частки адміністративно-територіальних одиниць у виробництві певної сільськогосподарської продукції (CG) до частки населення адміністративно-територіальних одиниць від загального населення досліджуваного регіону (H) (формула 2).

$$K = CG/H \quad (2)$$

Далі за отриманими коефіцієнтами будується крива Лоренца. Будується висхідний ранжований ряд адміністративно-територіальних одиниць за значенням коефіцієнту переваг (K). Одиницею спостереження при його складанні виступає адміністративний район. Обчислюємо кумулятивні відсотки чисельності населення та виробництва сільськогосподарської продукції. Перший кумулятивний ряд відкладаємо на горизонтальній (абсцис), другий – на вертикальній (ординат) осях графіках. Криву концентрації утворюють точки перетину відповідних кумулятивних відсотків. Виявлення тенденцій зміни концентрації (посилення чи послаблення) концентрації виробництва в часі визначається характером відхилення кривої аналізованого року від кривої базового року. Якщо крива аналізованого року відхилилась від кривої базового у бік осі абсцис – концентрація посилилась, і навпаки – відхилення кривої аналізованого року від базового у бік осі ординат інтерпретується як послаблення концентрації. Теоретична можливість абсолютно рівномірного розміщення виробництва представлена бісектрисою.

Спеціалізація характеризує рівень розвитку товарного виробництва. Тому спеціалізацію конкретної території визначають виробники товарної сільськогосподарської продукції. Такими є сільськогосподарські підприємства та фермерські господарства. Саме показники цих двох організаційно-економічних форм сільськогосподарського виробництва доцільно використовувати для обчислення та аналізу змін спеціалізації.

Для визначення спеціалізації сільськогосподарського виробництва (рослинницької та тваринницької ланок) пропонується використовувати формулу, запропоновану І.М. Дудником [3], згідно з якої індекс спеціалізації розраховується за вартістю реалізованої продукції:

$$I_c = \frac{Q_j}{\sum Q_j} : \frac{T_i}{\sum T_i}, \quad (3)$$

де I_c – індекс спеціалізації; Q_j – вартість реалізованої продукції певного виду продукції в i -тій адміністративно-територіальній одиниці;

$\sum Q_j$ – сума реалізованої продукції цього ж виду в області; T_i – вартість всієї реалізованої продукції в i -тій адміністративно-територіальній одиниці; $\sum T_i$ – вартість всієї реалізованої сільськогосподарської продукції в області.

Важливою умовою повноцінного суспільно-географічного дослідження проблеми є широке застосування під час процесу дослідження картографічного методу. Даний метод дозволяє представити графічно отримані результати дослідження, відобразити зміни досліджуваних явищ у просторі та часі. Картографування в дослідженні доречно використовувати під час аналізу територіальних зрушень структури посівних площ сільськогосподарських культур за певний проміжок часу; аналізу поголів'я свійських тварин на субрегіональному рівні. Картографічний матеріал, отриманий під час дослідження розробляється за допомогою ГС-паketу (*MapInfo Professional 12.0*). Векторизація растрових зображень здійснюється вручну в програмному середовищі вище переліченого програмного засобу та у спеціальних програмах-векторизаторах – *Easy Trace* та *Spotlight*.

Шляхом аналізу статистичної інформації, проводиться всебічний аналіз територіальних зрушень сільськогосподарського виробництва регіону, динаміка і аналіз структурних зрушень у виробництві сільськогосподарської продукції основними формами господарств та геопросторові особливості їх розміщення на регіональному, субрегіональному та мезорегіональному рівнях. В аналізі структури сільськогосподарського виробництва основне місце займає вивчення зрушення співвідношення часток рослинницької та тваринницької продукції в вартісному виразі протягом певного проміжку часу.

Вивчення процесів структурних зрушень в сільськогосподарському виробництві включає аналіз валової та товарної продукції сільського господарства як на регіональному рівні так і в розрізі адміністративно-територіальних одиниць, при вивченні структурних зрушень треба використовувати як абсолютні, так і відносні показники. Також проводиться аналіз продукції у розрізі основних організаційно-економічних форм господарств.

Складові аналізу рослинницької ланки: вивчення особливостей структури посівних площ сільськогосподарських культур та їх динаміки, вивчення особливостей розміщення за певний часовий проміжок шляхом групування адміністративно-територіальних одиниць за значенням питомої ваги сільськогосподарських культур в структурі посівних площ адміністративно-територіальних одиниць регіону.

При вивченні змін, що позначилися у розвитку тваринницької ланки необхідним є аналіз розподілу поголів'я основних сільськогосподарських тварин (ВРХ, свині, кози та вівці, птиця) та обсягів виробництва основних видів тваринницької продукції (м'ясо, молоко, яйця – у вартісному та натуральному виразах) за окремими

організаційно-економічними формами господарств. На цьому кроці проводиться групування адміністративно-територіальних одиниць за значенням кількості поголів'я основних видів сільськогосподарських тварин на одиницю площі в господарствах регіону.

Аналіз розподілу поголів'я сільськогосподарських тварин дозволяє:

- *по перше*, визначити роль і значення кожної форми господарств у загальній кількості поголів'я основних видів сільськогосподарських тварин, а також у загальному обсязі виробництва того чи іншого виду тваринницької продукції;

- *по-друге*, дозволяє виявити соціально-економічні зрушення, які відбуваються в розподілі поголів'я основних видів сільськогосподарських тварин і обсягів тваринницької продукції в розрізі організаційно-економічної форми господарства [5].

Таким чином, дослідження сільського господарства має ґрунтуватися на комплексному територіально-галузевому та системному аналізі з використанням системи суспільно-географічних методів, прийомів та підходів. Методика суспільно-географічного дослідження спрямована на визначення тенденцій і напрямків розвитку сільського господарства та виявлення сучасних форм геопросторової організації, які забезпечують ефективність його функціонування.

Література:

1. Бабков Г.А. Методика аграрно-економических исследований / Г.А. Бабков. – Кишинев: Штиинца, 1985. – 240 с.
2. Балабанов Г.В. Территориальная сегментация продовольственного рынка Украины / Г.В. Балабанов. – К.: ЦПЕР, 2000. – 187 с.
3. Дудник І.М. Суспільно-географічні системи низового рівня (теоретичні та методологічні аспекти) / І.М. Дудник – Полтава: Полтавський літератор, 1997. – 248 с.
4. Топчієв О.Г. Теоретичні основи регіональної економіки / О.Г. Топчієв. – К.: УАДУ, 1997. – 140 с.
5. Чекотовський Е.В. Основи статистики сільського господарства: навч. посібник / Е.В. Чекотовський. — К.: КНЕУ, 2001. — 432 с.

ПЕТУХ Г. М.

ОСОБЛИВОСТІ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ З ГЕОГРАФІЇ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

На сучасному етапі розвитку суспільства перед школою постає необхідність не просто оновлення науково - методичних підходів до навчання, а й пошуку нових. Час вимагає введення практичних і водночас творчих методів засвоєння знань і способів діяльності.

Науково-дослідна робота з географії – це творча наукова робота учня, яка виконується самостійно і базується на знаннях, уміннях і